

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXIX

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горџан-Премк*, др *Ирена Грицакџић*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, *Блаже Конески*, др *Тине Лоџар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Михајл Пешикан*, др *Живојин Сићанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1983

LEKSIKOGRAFSKO DELO KOJE IMPONUJE I ZBUNJUJE: **Srbocharvátsko-český slovník** u izdanju Čehoslovačke akademije nauka u Pragu

Upravo je ugledao svetlost dana leksikografski priručnik na koji se već decenijama čeka. Jer, izuzimajući verovatno samo u bibliotekama postojeće srpskohrvatsko-češke terminološke rečnike iz 1962. i 1963. godine, te srpsko-hrvatsko-češke džepne rečnike iz 1963. ili čak 1935. godine, na raspclaganju nam je bio samo jedan: *Srbo-chorvatsko-český slovník* izdat u Pragu daleke 1926. godine, dakle, pre više od pola veka, koji, s obzirom i na poodmaklost godine njegovog izdanja kao i izmenjenost jezičkog stanja, jedva i može biti uzet u obzir za zadovoljavanje sve većih potreba u međusobnom jezičkom saobraćaju našeg i češkog jezika. Otuda se može reći da rečnik koji je pred nama popunjava jedno značajno leksikografsko mesto, koje je već odavno bilo sasvim upražnjeno. Situacija je bila utoliko gora što još uvek nedostaje i obrnuti, češko-srpskohrvatski rečnik (koji se, istina, izrađuje, kod nas u SANU). Otuda pojavljivanje bar srpskohrvatsko-češkog rečnika moramo doživeti kao izuzetno važan leksikografski događaj. I to događaj koji — imponuje. Za to ima i više ozbiljnih razloga:

1. Pred nama je savremeno koncipiran, istina jednotomni, ali za praktične potrebe dovoljno opsežan srpskohrvatsko-češki rečnik: *Serbocharvátsko-český slovník*, izdat u Pragu, godine 1982, od strane Češke akademije nauka u Pragu; obuhvata oko 1000 stranica rečničkog teksta (tačnije: od 11. do 987. strane). Podatak o broju leksema koje sadrži priređivači rečnika nisu dali, ali se na osnovu izračunavanja proseka broja odrednica na jednoj strani može pretpostaviti da sadrži svakako više od 60.000 leksičkih jedinica. To ga, po obimu, svrstava u red veoma informativnih priručnika ove vrste.

2. Rečnik su izradili članovi Kabineta stranih jezika Češke akademije nauka: Anna Jeříková, Karel Lemarie, dr Jan Sedláček i Stanislava Sýkorová. Naučni urednik rečnika bio je prof. Josef Kurz, a posle njegove smrti (1972. godine) te se dužnosti prihvatio prof. Jan Petr. Poslovima oko izrade rečnika i definitivne pripreme rukopisa za štampu rukovodio je dr Jan Sedláček, nauč. saradnik Kabineta stranih jezika ČSAN. Recenziju su izvršili: dr Milada Nedvědova iz Instituta za češki jezik ČSAN (A—O) i Nada Đorđević iz

Instituta za srpskohrvatski jezik u Beogradu (P—Ž). Redakcijske i recenzentske napomene sredio je na celom rukopisu dr Jan Sedláček.

3. Pri izboru leksema, sintagmatskih i frazeoloških jedinica autori su se, prema obaveštenju iz predgovora, oslanjali prvenstveno na Hrvatsko-francuski rečnik M. Deanovića (izd. iz 1956. g.), ali su pregledani i drugi, takvi kao: Srpskohrvatsko-nemački Ristić-Kangrge (izd. 1928), Srpskohrvatsko-ruski I. I. Tolstoja (izd. iz 1957), Jurančićev Srpskohrvatsko-slovenački (izd. iz 1955. i 1972), Hrvatskosrpsko-njemački A. Hurma (iz 1958), Benešićev Hrvatsko-poljski (iz 1949), Bensonov Srpskohrvatsko-engleski (iz 1971) i dr., a od opisnih rečnika srpskohrvatskog jezika — gotovo svi, počev od Vukovog (izd. 1935) pa preko Bakotićevog Rečnika srpskohrvatskog književnog jezika (iz 1936), Broz-Ivekovićevog (iz 1901) i Rječnika JAZU do savremenih — Rečnika dveju Matica i prvih sedam tomova Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU. Konsultovani su i Veliki rječnik stranih riječi B. Klaića (iz 1966), Škaljićev rečnik turcizama (iz 1966), a uzimani su u obzir i pojedini rečnici iz tehničkih, komercijalnih, političkih, pravnih i dr. oblasti, terminološki rečnici i sl., a od ostalih priručnika — Pravopis srpskohrvatskog (odn. hrvatskosrpskog) književnog jezika iz 1960, dakle sve ono što danas predstavlja glavni srpskohrvatski leksikografski inventar. I ne samo to. Autori saopštavaju da su osnovni postojeći fond izdašno dopunili vlastito ekscerpiranom leksikom iz savremenih dela naše umetničke literature, novina, časopisa (ne kaže se iz kojih), što bi trebalo da znači da u prevodu na češki jezik imamo gotovo sveukupni savremeni srpskohrvatski jezički standard.

4. Po rečima autora, velika pažnja je poklonjena stilističkoj i ekspresivnoj vrednosti leksičkog materijala, što je, po njima, učinjeno prvi put sistematičnije upravo ovde. „Stilistička karakteristika je — veli se u uvodu — odista najslabija strana dosadašnjih rečnika srpskohrvatskog jezika“, do te mere da „čak ni najnoviji opisni rečnici ne pružaju potpunu i sistemski izrađenu sliku o stilskoj razvrstnosti savremenog književnog srpskohrvatskog jezika“ (str. 6).

5. Po saopštenju samih autora — u rečniku se velika pažnja poklanja akcenatskoj situaciji, naročito u promenljivih reči. Data su gotovo sva važna akcenatska odstupanja od osnovnog prozodijskog lika, s tim što je srpskohrvatska prozodijska standardna norma urađena na osnovu podataka koje o tome pružaju Pravopis iz 1960. g. i Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika u izdanju dveju Matica.

Već i na osnovu ovih napomena — jasno je da ambicije čeških autora u ovom rečniku nisu bile male. Oni su se, očevidno, upustili u rešavanje i najkomplikovanijih problema (stilistička vrednost, normativna vrednost, akcenatska norma i sl.) našeg jezičkog standarda, čak i onih koji i srpskohrvatskim leksikografima, pa i ne samo leksikografima, pričinjavaju teškoće i nevolje. Bilo je otuda posebno zanimljivo videti šta je od tih namera i ostvareno i, naravno, kako je sve to u samom rečniku sprovedeno.

Odmah ćemo reći da se u izvođenju naših zaključaka i ocena koje slede nismo oslanjali na kompletan korpus rečnika. Otuda ovaj prikaz ne treba razumeti kao studiju, zasnovanu na temeljnom analitičkom postupku, pa se s

obzirom na to ograđujemo. Poslužili smo se metodom slučajnog uzorka, što znači da smo detaljnije pogledali samo nekoliko prvih ili poslednjih strana, odnosno poneke kategorijske slučajeve kako bismo stekli bar osnovni utisak, koji, dakako, ne mora imati dalekosežniji domašaj od onoga što se konkretno bude opazilo i ovde reklo. Mislimo, međutim, i da takav, letimičan pogled na materijal rečnika — neće u suštini pružiti netačnu sliku o njegovoj celini. Uostalom, detaljnija zapažanja onih koji se rečnikom budu služili — potvrdiće ili korigovati opštiju sliku stanja stvari. A mi se ovom prilikom ipak zadržavamo na sledećim pojedinostima:

U predgovoru Rečnika autori pominju da je delo namenjeno pre svega češkoj publici, s ciljem da olakša bolje razumevanje srpskohrvatskih tekstova, mada on može poslužiti „i srpskom i hrvatskom čitaocu”. Na žalost, ovaj poslednji, srpskohrvatski čitalac biće unekoliko hendikepiran, bar utoliko koliki je hendikep činjenica što ne samo predgovor, već i spisak skraćena i drugi informativni tekstovi nisu štampani i srpskohrvatskim već samo češkim jezikom. Na taj način, važni podaci pri upotrebi rečnika za publiku koja ne zna češki jezik ostaće teško ili jedva dostupni. A ne treba ni pominjati da je svaki dvojezični rečnik jednako namenjen i potreban obema stranama, te je i ušlo u leksikografski praksu da se uvodni podaci, predgovor i sl. štampaju na oba jezika. Korist je od takve prakse očigledna, a šteta nikakva.

Ono što, međutim, bitno utiče na lik jednog rečnika jeste repertoar leksike koji sobom donosi. Rečnik koji izlazi iz štampe morao bi biti pre svega odraz savremenih jezičkih prilika i stanja. Ako je to tako, onda nam ne izgleda baš kao najbolje rešenje da se za osnovu modernog rečnika uzme leksika jednog (Deanovićevog) rečnika od pre skoro 30 godina ili još stariji (Ristić-Kangrge, na primer), pogotovo kada je obim rečnika ograničen na jedan tom. Jer ako je tačna naša pretpostavka da ovaj rečnik, koji je pred nama, ima oko 60.000 leksičkih jedinica, a, recimo, šestotomni rečnik Matice srpske odn. Matice hrvatske ima preko 140.000 reči (tačnije 143.252, isp. poslednju stranu VI toma), SHČR (Srpskohrvatsko-češki rečnik, najnoviji) ima bar upola manji repertoar onoga što bi se moglo smatrati savremenim leksičkim standardom srpskohrvatskog jezika. Otuda se izbor leksema ispoljava kao bitno važan elemenat u pogledu obuhvatnosti i aktuelnosti materijala. Odmah moramo reći da već prve stranice u SHČR ukazuju na to da je leksički fond opterećen neaktuelnim materijalom. Svaki iole bolji poznavalac srpskohrvatske književno-jezičke situacije ne bi se pri sastavljanju savremenog vokabulara obazirao na ono što je danas ili marginalno u upotrebi ili van svake opštije upotrebe; a upravo takav suvišni balast u ovome rečniku čine (ne samo na prvim stranicama) brojni turcizmi i zastarele lekseme, pokrajinski ili neknjiževni likovi, kao: *abahađa*, *abati*, *abrašljiv*, *abronoša*, *acika*, *ahba*, *arli*, *ajlugdžija*; *žilavac*, *žilj*, *žimi*, *žiočiti*, *žiropađa*, *živodernica*, *živokotni*, *živorodan*, *žmira*, *žmire*, *žmul*, *žmuha*, *žurajiv* (primeri i sa poslednjih stranica) — dakle reči koje su slabo zasvedočene čak i u RMS (rečniku dveju Matice) i ne predstavljaju danas leksički fond savremenog književnog standarda.

Još je neobičnije što su se u leksičkom fondu ovog rečnika našle reči koje ili uopšte ne egzistiraju u srpskohrvatskom jeziku ili su posredi čisti hapaksi, tj. takvi kao: *adaptovati* (po značenju isto što i *adaptirati*, ali nezabeleženo i u

RMS i u Pravopisu), *pabirkovati* (srpskohrvatski oblik je jedino *pabirčiti*), *samozaljubljen* (odgovara duhu našeg jezika, ali je reč nerasprostranjena sudeći po tome što je nema ni u RMS ni u rečniku Pravopisa), *samotešenje/samoteženje* (verovatno hapaks koji ne zaslužuje da bude uzet u obzir) itd.

S druge strane, u SHČR ne nalazimo dosta od onoga što, budući uhodano i obično, čini neizostavno leksičko blago savremenog izražajnog i semantičkog potencijala. Tako npr. pored supstantiva *akademija/akademik* nema i odgovarajućeg para prideva: daje se samo *akademski* (= koji se odnosi na akademike), a nedostaje *akademijski* (= koji se odnosi na akademiju) iako su oba oblika zasvedočena, pored ostalog, i u RMS—MH i Pravopisu; pored oblika *akcent/akcenat* nedostaje pridev *akcenatski*, iako je reč o leksemi neizbežnoj u filološkoj literaturi i svakodnevnom govornom komuniciranju (isp. „akcenatski sistem”, „akcenatsko pravilo” i dr.); pored svakako manje frekventne reči „samousluživanje” (koja je registrovana) nema složenice *samousluga* ili prideva *samoulužni*; uneto je „samoupravljanje” i „samoupravljati”, ali je ispuštena reč koja upravo označava onoga koji „samoupravlja” u procesu „samoupravljanja”, tj. nedostaju leksemi: *samoupravljač*, a i odgovarajuća pridevska obrazovanja: *samoupravljački*, *samoupravljačev* i dr., iako se radi o rečima bez kojih se verovatno ni jedan naš dnevni list ne pojavljuje gotovo ni jednog dana. Spisak bi se svakako mogao uveliko produžiti, ali nam nije namera da ukažemo na sve pojedinosti, već samo na tipične pojave. S druge strane, iznenađuje dvostruko navođenje leksema kao: *istorijski* i *istoriski* (iako je u pitanju pravopisna nepravilnost (u tipu na *-jski* m. *-ski*) koja se, normalno, ne unosi ni u opširnije i sveobuhvatnije rečnike).

Nije neobično što se u ovom rečniku registruju glagolske imenice, ali je metodološki promašaj što su glagolske imenice nesvršenih glagola obrađene i definisane kao nezavisne semanteme, jer se time neizbežno duplira definicijska slika koja je, po pravilu, (sem naravno u gramatičkoj kategorisanosti) ista. Otuda je praksa u leksikografiji da se glagolske imenice definišu gramatičkom definicijom, tipa „gl. im. od . . .” a shema značenja se (zajedno sa primerima, izrazima i dr.) daje uz odgovarajući glagol. Izostavljanjem te veze za češkog korisnika izostaje i informacija o tome kojem glagolu odgovara koja gl. imenica, a što nije uvek prozirno (isp. *nošenje* : *nositi*; *cvateenje* : *cvateti/cvatjeti*, *cvatenje* : *cvasti*, i dr.).

U ovom rečniku nailazimo na još jedan leksikografski postupak koji je u rasko.aku i sa uhodanom praksom, a i sa racionalnim odnosom prema leksičkoj prirodi stvari, pa i prostornoj ekonomičnosti vokabulara. Imamo na umu pre svega iznenađujuću (mada ne i dosledno sprovedenu) praksu da se ekavski i (i)jekavski likovi našeg jezika ne samo posebno navode, već i posebno obrađuju, kao da su u pitanju dve sasvim nezavisne i semantički autonomne leksičke jedinice. Ovaj je slučaj poglavito sproveden onda kada je jedna varijanta po abecednom redu udaljena od druge. Ipak je sasvim neobično da se i kod jedne i kod druge verzije od prve do poslednje ponavljaju identične definicije, umesto da se obe obrade na jednom mestu (uz uvođenje kontrolnih odrednica), kao što je to, uostalom, praksa u svim dobro koncipiranim leksikografskim priručnicima. Da ne pominjemo kolika to može da bude smetnja, posebno za češke čitaoce koji su na ovaj način dovedeni u situaciju da se oko

iznalaženja paralelnih ekavsko-ijekavskih likova snalaze kako znaju (ako znaju) i umeju, a što neće uvek biti lako čak ni dobrom poznavaoocu srpskohrvatskog jezika (isp. slučaj gde ni sami obrađivači u ovom rečniku nisu uspeli da izbegnu zamke koje ekavsko-ijekavska polarizacija ponekad postavlja: oni su *osijèdeti*, -im obradili kao „ijek.” odrednicu, značenja „zašedivët” (tj. „osedeti, postati sed”) prema ekavskoj formi *osédeti*, -im, sa istim značenjem, iako je ispravan ijekavski oblik *osijèdjeti*, a ne kao što stoji u SHČR „osijèdeti”); sem toga, kao što se zna, postoji i varijanta prelaznog glagola — *osijèditi*, òsijèdìm (ek. oséditi, òsèdìm) sa značenjem „učiniti sedim (nekoga, nešto)” o čemu u SHČR nema ni pomena. Šta tek da se kaže na to da se u nekim slučajevima (kao npr. u slučaju sa *izmešati* i *izmiješati*) jedna forma nešto drugačije definiše od druge. Sve to nema ozbiljnijeg naučnog opravdanja, a najmanje takvog koji se u predgovoru navodi — da se na taj način (posebnom obradom ekavske i ijekavske odrednice) uvažava princip ravnopravnosti dveju varijanata. Reč je, svakako, o načelnoj zabludi (o kojoj ćemo još nešto reći na drugom mestu).

Određenih nepreciznosti i nesaglasnosti, ne samo sa stanjem stvari u jeziku već i sa podacima koje pružaju postojeći rečnici našeg jezika, ogleda se i u nekim drugim prilikama. Pogledali smo, recimo, kako se tretiraju glagoli s obzirom na mogućnost da imaju samo nepovratnu ili i povratnu, refleksivnu formu. To je problem s kojim se i srpskohrvatski leksikografi počesto susreću, dok se u slučaju SHČR ceo problem uglavnom svodi na to da se prenese stanje o kojem referišu postojeći rečnici. Ipak, nesaglasnosti nisu izbegnute. Tako se, recimo, glagol *adaptirati* daje samo kao nerefleksivan iako se on javlja i kao povratni (*adaptirati se*); samo sa nepovratnom formom unet je i glagol *aktivirati* (što je netačno, jer postoji i oblik „aktivirati se”), dok se njegov varijetetni glagol „aktivizirati” (identičan po značenju sa prethodnim) daje i sa povratnom formom („aktivizirati se”); prema SHČR, glagol *angažirati* ima i formu *angažirati se*, ali identičan po značenju *angažovati* takvu, povratnu formu („angažovati se”) — nema; glagol *želeti* dat je samo tako, iako rečnici referišu i o obliku „želeti se” dok, s druge strane SHČR beleži samo formu *ženirati se* mada je oblik „ženirati” (bez „se”) sasvim običan (isp. npr. RSANU). Da li navoditi i druge primere? (A navedeni su slučajevi samo sa nekoliko prvih i poslednjih strana rečnika).

Već smo upozorili na želju autora SHČR da veoma iscrpno obrade našu standardnu akcentuaciju, na čemu im treba (pre svega na hrabrosti) odati iskreno priznanje. Jer, i iole upućeni čitalac zna da je ne samo srpskohrvatska akcenatska norma već i prozodijski standard najteži problem i za naše jezičke stručnjake (i pored svih rečnika, studija ili priručnika). Za onoga kome srpskohrvatski nije maternji jezik — ovaj problem je gotovo nesavladiv. To, na žalost, moramo reći i kad je u pitanju rečnik koji upravo prelistavamo. Primeri za to ima napretak, mada je umnogome ovaj zadatak uspešno rešen. Mogu li se time ipak pravdati grube greške ili podaci koji, ako nisu puke greške, ukazuju na nepoznavanje elementarnih činjenica iz oblasti naše standardne prozodije i akcenatske norme, čak i u onim slučajevima gde i prosečni poznavalac stvari ne bi pogrešio. Evo i ilustracija za to: Uz glagol *pobèleti* dat je prezent *pòbèlim* umesto ispravnog *pobèlim* (prvi oblik — *pòbèlim* je

prezent od glagola *pobéliti*, a ne od *pobéleti*) da bi bili pomešani i akcenatski oblici aorista, pa i to bez potrebnih oznaka postakcenatskih dužina u nekim slučajevima; kod glagola *oživeti/oživjeti* naveden je oblik prezenta *oživim* (pogrešan) umesto *ožtvim* (oblik *oživim* je prezent glagola *oživiti*); uz glagole *pābirčiti/pābirčiti* pokazani su oblici aorista *pābirčih, pābirči*, iako je *pābirčih* oblik samo prvog akcenatskog tipa (od *pābirčiti*), a naveden je tako kao da je isti za oba tipa; kod glagola *pridoneti/pridonijeti* dati su (pogrešni) oblici prezenta: *-dōnesēmo, -dōnesēte, -dōnesū* umesto (ispravnih) *-nesēmo/-nēsēmo, -nesēte/-nēsēte* i *nēsū*; kod glagola *ožēći/ōžēći* nije pokazano da prezentski tip *ōžegnēm* nema oblike plurala na *-ēmo, -ēte* već samo (što nije pokazano) oblike *ōžegnēmo, ōžegnēte*, dok 3.1. pl. ne glasi *ōžēgu* (kako je navedeno) već *ōžēgū* (s dužinom).

Ni akcenat u imenicama nije bez takvih sistemskih ogrčenja. Od imenice *Adam/Ādām*, recimo, pokazani oblik gen. jd. *Ādāma* odgovara drugom, a ne i prvom akcenatskom liku (pa je trebalo navesti: *Ādam, -a* i *Ādām, Ādāma*, a ne kao što je učinjeno: *Ādam* i *Ādām*, [gen. jd.] *Ādāma*. Ista (verovatno metodološka) greška ponavlja se i u drugim slučajevima (mada ne svim), kao i u odrednici: *amōnijak/amonijāk* (gen. samo: *-aka*) i sl. Kada se već ukazuje na genitiv akcenatski različit od nominativa, nije opet jasno — zašto se ne pokazuje i genitiv jd. imenica obrazovanih nastavkom *-ōst* (tipa „samostalnost”, „aljkavost” i dr.) kada je normativno pravilo da se u zavisnim padežima dužina na *-o-* eliminiše (o čemu inače informišu srpskohrvatski standardni rečnici, pa i RMS—MH), dok, s druge strane, uz imenice tipa *āljkvac* stoji normativni nastavak gen. jd. — *-āvca*. Kod imenice *alēja* naveden je čak vokativ jd.: *ālējo*. U vezi s tom praksom (i primerom) može se reći ovo: takav vokativ *Daničić* je pokazao, ali samo kod dve-tri imenice (tetiva, odiva) ali već i on zapaža da se kod drugih ne govori. Osim toga, ima li uopšte smisla davati oblik vokativa uz imenice koje znače predmete odn. pojmove koji se normalno i ne javljaju u tom padežu. Pogotovo kad je takav vokativ još i ne tačan (ako bi se baš hteo pokazati — on danas ne bi bio drugačiji po akcentu od nominativskog, tj. glasio bi *alējo*, a ne *ālējo*). Nasuprot, opet, ovakvim slučajevima nije teško zapaziti da je obaveštenje o vokativu izostalo baš tamo gde bismo ga očekivali: kod imenica *strāžār* ili *rāzbojnik*, recimo, (kod ove poslednje još i zbog glasovnih promena koje se u tom padežu javljaju). Uz imenicu *alibi*, opet, nije naveden dubletni prozodem *alibi* (mada se danas govori i *alībi*), a nema ni oblika gen. jd. (*alibija*) iako bi u takvim slučajevima (kada se imenica ne slaže s elementarnim kriterijumima našeg deklinacionog sistema) čitaoce o tome valjalo informisati (to čini čak i naš Pravopis), jer deklinacioni tip (ukoliko se imenica uopšte i menja) ne mora biti sam po sebi jasan. Akcenat imenice *alkōhol*, naveden u SHČR, ne postoji u srpskohrvatskom jeziku. I Pravopis i RMS—MH beleže samo *alkohol*, dok RSANU, kao sekundarne, pokazuje i *alkohol* odn. *alkōhōl*.

Ništa manje ne zbunjuju i neka akcenatska obaveštenja koja se mogu naći i u prideva, recimo: *stratēški* (u najboljem slučaju iskonstruisan akcenat koji se u rečnik ne unosi), *alkoholični* (umesto jedino valjanog — *alkohōlični*), *alkālijski* (umesto valjanog *alkālijski*), *algebārski* (mesto standardnog *algebarski*), *ābadžijski* (pogrešno) mesto *ābadžijski* (ispravno, prema supstantiv-

skom äbadžija). Potpuno je suprotan prozodijskom standardu prisvojni pridev: *Adámov* (ispravno je *Adámov*), a nekorektno je izostaviti tip *Adamov* (kad je pored *Ädäm* navedeno i *Ädam*).

Ozbiljna ogrješnja o akcenatsku normu, takva koja govore o nepoznavanju elementarnih akcenatskih zakonitosti mogu se naći i u drugim leksemama. Zaista je nejasno kako je bilo moguće ovako akcentovati: *drvodgrädnja*, *nisko-grädnja* kad je tipološki: brodogrädnja, novogrädnja, visokogrädnja, samogrädnja, cestogrädnja, samoizgrädnja itd. pa prema tome i: drvogrädnja i niskogrädnja. (Osnovna imenica nije — grädnja, već grädnja). Nejasno je kako se došlo i do ovog akcenta: *samòzadovòljan* (što niko ne izgovara) umesto valjanog: samozädovòljan (ili samozädovòljan, ako se baš želi izbeći " van inicijalnog sloga, što, međutim, u ovim slučajevima složenica nije neophodno). To što u leksemi *samòsilan* nedostaje dužina (*samòsilan*) možemo razumeti kao štamparsku grešku. Na žalost, takvih stvari ima podosta, pa ne znamo — da li su uvek po sredi štamparske greške ili nešto drugo. Kako, recimo, razumeti: prezent „povèdäm” uz glagol povèsti/pòvesti (m.-dëm); leksemu *bogorodi-čin* napisanu početnim malim (m. velikim) slovom; oznaku m („muški rod”) uz imenice *stärež*, *pilež*, *pačad*, (m. ž); akcentat: *živòvdänje* (m. -änje); oznaku da je oblik pòljubäcä (s. v. poljubac) oblik 1. padeža mn. (m. 2) itd. (a nismo takve primere baš pomno tražili).

I još nešto. Obećanja da će se rečnik posebno pozabaviti stilističkim kvalifikacijama naših leksema kao da je ostalo ipak neispunjeno. Njih nema čak ni tamo gde se o tome određeno izjašnjavaju postojeći naši rečnici. Potvrdu za to svaki će korisnik rečnika veoma lako naći. Većom neobičnošću, međutim, smatramo to što uz reči koje su nam došle iz drugih jezika etimologija nije davana. Istina, to i nije bio cilj sastavljača SHČR. Iz spiska skraćenica, međutim, vidi se da je namera bila da se sa „tur.” obeleže bar turcizmi. Ali ni od toga nema skoro ništa. Bezbroy turskih reči lišeno je takve oznake. Toliko o tzv. „levoj strani” mada se ovime ne iscrpljuju sve zapažene pojedinosti koje tu stranu odlikuju.

O definicijama naših reči reći ćemo samo uopšteno, da se one u ovakvom rečniku ne mogu sasvim strogo ocenjivati. Izvesna šturost (ekonomičnosti radi) je gotovo neizbežna. Ozbiljniji propusti učinjeni su, koliko smo mogli primetiti, u tumačenju naših izraza ili poslovice. To je, uostalom, i razumljivo, mada su se neke direktne omaške boljim poznavanjem stvari mogle izbeći. Tako je, na primer, uz odrednicu *muka* data i naša poslovice „Na mucu se poznaju junaci”. Definicija da to znači „v nouzi poznáš pñitele” odgovarala bi, u stvari, ne ovoj poslovice već drugoj: „Prijatelj se u nevolji poznaje”. Te dve poslovice, međutim, nisu uzajamno zamenjive: prva znači — „tek se u nevolji, teškoj situaciji i sl. pokazuje koliko ko vredi”, a druga: „koliko je neko nekome zaista prijatelj videće se tek kad jedan od njih dopadne nevolje”. Uz imenicu *čudo* nalazimo, opet, poslovice — „Svako čudo za tri dana” s objašnjenjem: „nic netrvä vèčnè” (ništa ne traje većito) — što svakako nije najbolje tumačenje. Trebalo je reći: ništa dugo ne predstavlja novost, senzaciju i sl. ili — čovek se na sve brzo navikne. Poslovice (uz odrednicu „lisica”) „Terajući/tjerajući lisicu isterati/istjerati vuka” objašnjena je sa „dostat se z bläta do louže”, a to bi bilo identično s našim izrazom „pasti sa zla na gore”,

„pasti s konja na magarca” i sl. Navedena poslovice, pak, upotrebljava se — kad hoće da se kaže da je neko želeći da spreči manje zlo izazvao veće. Uz odrednicu *pamet* dat je izraz „U pamet!” s prevodom „Pozor!”, a biće da takvog izraza kod nas nema. Umesto toga rečnici beleže: „Uzmi se u pamet”, „U pamet se!” i sl. ali sa značenjem — „Budi pametan”, „Vodi računa šta radiš”, „Dobro promisli” i sl.

Primedbe bi se mogle staviti i na sam repertoar odabranih izraza uz pojedine lekseme, mađa se, načelno, može za svaki rečnik reći da je ma i oskudan podatak — čist dobitak za onoga ko se rečnikom služi. S obzirom na ograničene okvire nemoguće je računati na potpunu iscrpnost. Ipak, na osnovu onoga što se u ovom rečniku već na prvi pogled može zapaziti, kao da sve upućuje na jedan opšti utisak: rečnik nije pre puštanja u štampu bio u rukama stručnog srpskohrvatskog leksikografa ili dobrog poznavaoa srpskohrvatske književnojezičke situacije. Recenzenti, na žalost, očevidno nisu bili na visini zadatka. To odista nije teško zapaziti.

Treba ipak reći i drugo: Svako ko se bavio leksikografskim poslovima dobro zna kako opasnosti vrebaju sa svih strana i kako ih nije uvek moguće predupreti. Otuda se, bez obzira na sve greške i propuste — ovom rečniku ipak radujem. Ako ni zbog čega drugog, a ono zato što trenutno boljeg srpskohrvatsko-češkog rečnika i nemamo. Radost bi bila i veća ako bismo umesto ovog uskoro dobili drugo, ali popravljeno izdanje. Bilo bi to u skladu sa ugledom koji ovaj rečnik treba da ima.

*
* *

U stvari, prva i možda najveća iznenađenja u vezi s ovim rečnikom počinju već na prvim njegovim stranicama, tačnije u samom uvodu. Osim objašnjenja o osnovnoj nameni, načinu izrade i drugim neophodnim podacima o sadržaju i upotrebi rečnika, naime, autori su osetili potrebu da svojim čitaocima skrenu pažnju i na nevolje s kojima su se susretali izrađujući ovaj rečnik, pre svega s takvima koje proističu iz činjenice što srpskohrvatski jezik ima „dva književna lika”, a što, po njima, ima određene reperkusije i na prozodijsku, pravopisnu, semantičku, leksičku, a ponekad i na stilističku vrednost reči i njihova značenja. Ipak, kako se u uvodu veli, priručnik obuhvata rečnički fond obe književne varijante, za koje se veli da se zovu „srpska i hrvatska”. Autori se upuštaju i u to da čitaocima ukažu i na „neke razlike” koje postoje između ova dva književna oblika, kako u okviru samog „fonda reči” tako i u „fonetskoj strukturi” dvojako polarizovanih reči. Zanimljivo je ovde navesti — o kakvim to elementima jezičke polarizacije govore naše češke kolege. Evo šta se tu kaže: Pod tačkom, čak, 1. vele oni da je osnovna i „najizrazitija” razlika u tome što se reči srpskog odnosno hrvatskog izraza razlikuju po dvojakom, tzv. ekavskom odn. ijekavskom izgovoru: „prema srpskome *-e* u tim je rečima u hrvatskome *-je* ili *-ije* a u nekim slučajevima *i* kao u: *delo/djelo, dete/dijete, deo/dio*”. Manjeg su obima, veli se dalje, „neke druge glasovne

razlike", kao: „srpsko *v* prema hrvatskom *h*: *duvan/duhah, suv/suh*; srpsko *št* prema hrvatskom *ć*: *opšti/opći, bašta/bašća*; srp. *ć* prema hrv. *t*: *srećan/sretan* itd." Pominjući i razlike u preuzimanju strane leksike tipa *hirurg/kirurg, hemija/kemija*, kao srpske se navode i reči: *istorija, demokratija i okean*, a kao hrvatske: *historija, demokracija i ocean*. U tački 2, opet, ukazuje se na razlike u „tvorbi reči” između srpskog i hrvatskog jezičkog izraza, takve kao što su, po češkim kolegama, *jezički* (srp.) prema *jezični* (hrv.), *lekar* (srp.) *liječnik* (hrv.), *odsustvo* (srp.) *odsutnost* (hrv.), *poseta* (srp.) *posjet* (hrv.), pa čak i ovo: *istoriski* (srp.), a *historijski* (hrv.) (Napomena: ne misli se na odnos *i* : *hi-*, već *-ski* : *-jski*, jer je reč o tvorbenim odlikama). Među srpsko-hrvatskim rečima tvorbene polarizacije navode se u ovoj tački i sledeće: srpski: *telegrafisati, organizovati, savremen, saradnik* : hrvatski: *telegrafirati, organizirati, suvremen, suradnik*. I, najzad, u tački 3. ukazuje se na „upotrebu različitih leksika” za iste pojmove na dvema stranama. Tako, po ovom rečniku, kao isključivo „srpske” treba smatrati lekseme: *pozorište, voz, muzika, mašina, vazduh, fabrika, kiseonik, vasiona*, a kao njima odgovarajuće „hrvatske” — reči: *kazalište, vlak, glazba, stroj, zrak, tvornica, kisik* i, najzad, — *svemir*. Dodaje se i to da je u zvaničnoj upotrebi u SR Hrvatskoj „hrvatski književni jezik”, pa se za potvrdu citira čl. 137. Ustava SRH. I kao kruna svega — stručna i jedina literatura na koju se pisac predgovora poziva u vezi s različitnošću dva jezika je rad P. Guberine i K. Kostića („Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika” iz 1940). Šta reći na ovo? Jer, i za iole obaveštenog poznavaoца naših jezičkih prilika — komentarisati je nepotrebno. Ipak da kažemo samo ono najelementarnije: 1. Kako je moguće u stručnoj literaturi reći da je jekavsko/ijekavska varijanta „hrvatska” kad tom varijantom, pored Hrvata, govore i — Srbi (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, čak i u nekim predelima zapadne Srbije), pa Crnogorci i Muslimani. Sam Vuk Karadžić (koji nije bio Hrvat) govorio je, kao što se zna, ijekavski; 2. Suprotstaviti reči *bašta* i *bašća* — znači govoriti ne o „srpskom” i „hrvatskom”, već o književnom i dijalekatskom: i na „hrvatskoj” i na „srpskoj” strani jedino je književno „bašta”, pa je gruba greška trpati u istu vreću fonetske likove *općina* i *bašća*. Svaki iole obrazovani Jugosloven zna da se na celom srpskohrvatskom jezičkom području govori i — *vazduh* i *zrak*, jednako *sretan* kao i *srećan, odsustvo* kao i *odsutnost* (čak su to dve različite tematske semanteme), *organizovati* i *organizirati, mašina* i *stroj, fabrika* i *tvornica, vasiona* i *svemir* (*svemir* čak isključivo, dok se *vasiona* oseća uglavnom zastarelo). 3. Najneobičnije je tvorbene hrvatsko-srpske polarizacije videti u nastavku *-ski* : *-jski*, jer je posredi čisto pravopisni momenat i svako zna da je danas, od novosadskog Pravopisa naovamo, u upotrebi samo nastavak *-jski* kod prideva izvedenih od imenica na *-ja*. I, na kraju, još samo ovo: 4. Zar je danas moguće — posle toliko rasprava i naučnih studija u vezi sa varijantskom raslojenošću srpskohrvatskog književnog jezika — oslanjati se i citirati rad iz 1940. godine (kao da ništa u potonjih 40 godina na tu temu nije napisano), dakle, oslanjati se na rad iz godine (1940) za koju P. Ivić veli: „Broj jezičkih stručnjaka angažovanih u kampanji oko „razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika” u 1940. godini nije bio visok, niti su to bili najveći autoriteti tadašnje zagrebačke lingvistike... Ali iza te akcije je stajala ondašnja... atmosfera... eskalacije

od Banovine ka Nezavisnoj Državi. Oni koji su o jeziku znali više i bolje od barjaktara kampanje smatrali su da je mudrije ćutati, iako su početnićki neoprezni napisi o razlikama između dvaju „jezika” ostavljali mnoge bokove otvorene za kritiku, kako u pogledu teorijskog pristupa, tako i povodom pojedinosti” (P. Ivić, Srpski narod i njegov jezik, Beograd 1971, 205—206). Uostalom, kakav je suštinski značaj između varijanata našeg književnog jezika, kako treba razumeti leksićke nejednakosti (ne samo između dve — „srpske” i „hrvatske” varijante), nejednak odnos prema pozajmljenicama, smisao sinonimićnih parova tipa *pozorište/kazalište*, nastanak kovanica, odnos glasova *v/h* u rećima tipa *duvan/duhan*, *št/ć* u *opšti/opći*, *k/c* u *Kipar/Cipar*, *v/b* u *Vavilon/Babilon*, *i/e* u *katiheta/kateheta*, *s/z* u *insistirati/inzistirati*, izolovane primere nejednakosti u tvorbenom ili glasovnom ponašanju u rećima, kao u *istorija/historija*, *italijanski/italijanski*, *avgust/avgust*, *odbrana/obrana*, *tko/ko* i nekim drugim, a ne samo onim slučajevima koji se navode u uvodu u SHĆR — takoće je odavno jasno. Uostalom, da ponovo pomenemo P. Ivića koji je o tome dao iscrpna objašnjenja (i kompletnu literaturu, ib. 193—198) sa zaključkom: „Nejednakosti među varijantama našeg književnog jezika niukoliko nemaju domašaj koji bi davao povoda da se one smatraju različitim jezicima. Ne postoje na svetu dva jezika koja bi se malo razlikovala kao „hrvatski” i „srpski”, pa čak ni dva jezika koja bi se razlikovala malo više, a ne mnogo više nego varijante našeg književnog jezika. Raspon divergencija u našem slučaju uklapa se, u svojoj sveukupnosti, u varijaciono polje u kojem se kreću neslaganja među varijantama drugih jezika” (ib. 198—199).

Ovu činjenicu ne treba danas ni dokazivati. Ona se ne može opovrći ni ustavnim odredbama jedne republike, bez obzira na to što je za svoj književni lik utvrdila posebno ime. Ćeškim kolegama odista nije bilo neophodno da o tome informišu na naćin na koji su to učinili, jer i to, pored ostalog, ukazuje na izvestan raskorak između onoga što u današnjem srpskohrvatskom jeziku postoji u praksi i nauci i onoga što SHĆ rećnik čak i u uvodnim napomenama nudi. Ponovićemo otuda — da su se ne samo oćigledne štamparske već i materijalne greške i nepreciznosti na vreme uklonile, a to se odista moglo, ovaj bi rećnik mogao imati mnogo više vrlina nego mana. Ovako, kao da je slika umnogome obrnuta.

Beograd

Egon Fekete